

Lakatos László:

Vázlat az összeesküvés-elméletekben való hit okairól

Miért hisznek olyan sokan ilyen vagy olyan összeesküvés-elméletekben?

A válasznak többfelől is neki lehetne futni, de a legegyszerűbb megközelítés talán ez: azért, mert egy csomó rossz dolog történik velünk és körülöttünk, és a *hivatalos* magyarázatokat rendszerint nem érezzük kielégítőnek.

Több okból sem. Például mert hiányosak vagy ellentmondásosak – már tudniillik ha az „összes tény” figyelembe vesszük. Persze, mi az „összes tény”? Mindig vannak „kósza adatok”, amelyek nem illeszthetők a hivatalos verzióba. Szinte szabályszerű, hogy bizonyos beszámolókat, amelyek egy ügy korai szakaszában érdekesnek tűnnek, később ejtenek, mert kiderül róluk, hogy irrelevánsak. A konspiratológusok aztán nagy diadallal csapnak le ezekre a „kósza adatokra” és megmutatják, hogy a hivatalos magyarázat figyelmen kívül hagyta őket („nyilván nem véletlenül”), aztán pedig, hogy igenis van olyan magyarázat, amelyben ezek is értelmet nyernek – tudniillik a saját összeesküvéselméletük. Technikai értelemben ezért az összeesküvéselméletek mindig jobbak, mint a hivatalos magyarázatok, mert többet magyaráznak: mindenről számot tudnak adni, amiről a hivatalos elméletek, de ezen felül még azt is meg tudják magyarázni, amit azok nem.

De ez csak a technikai része a dolognak, és nem a legfontosabb. A „kósza adatok” csak a rejtvényfejtőket hozzák izgalomba, és az összeesküvéselméletek gyártóit nem tisztán az intellektuális kíváncsiság hajtja. A hivatalos magyarázatokkal, túl azon, hogy technikailag tökéletlenek, más bajok is vannak. Kettő ezek közül különösen fontos.

Az egyik az, hogy egy sor esetben nem nevezik meg a *felelősöket*, és ezt nem igazán szeretjük. Ha valami rossz dolog történik velünk, akkor tudni szeretnénk, hogy ki a felelős: név szerint, személy szerint. Csakhogy a hivatalos magyarázatok nem mindig tudnak nevekkel szolgálni, egyszerűen azért, mert nagyon gyakran *személytelen* folyamatok okozzák a rossz dolgokat. Aki azonban elvesztette a munkáját, vagy idén már nem tud ott nyaralni, ahol tavaly, azt nem igazán elégitik ki az olyanfajta magyarázatok, amilyeneket az újságokban olvashat, hogy növekszik a munkanélküliség, vagy csökken a forint vásárlóereje. Miért növekszik? Miért csökken? Ki a felelős ezért? Amikor aztán válaszként olyanokat kap, hogy „megrendült a befektetők bizalma”, vagy hogy a „nemzetközi pénzpiacok kedvezőtlenül reagáltak”, vagy pláne hogy a globalizáció így meg úgy, akkor emberünk ingerültté válik. Ugyan kérem! Kik azok a „befektetők”? Mi az, hogy „pénzpiacok”? És pláne miféle istencsapása az a „globalizáció”? Ha én rosszul végzem a munkámat vagy nem fizetem a számlákat, akkor engem rögtön megtalálnak. Név szerint, személy szerint. Ha ellenben engem ér valami csapás, akkor soha nincsenek felelősök, csak ez a hablatyolás megy. Neveket akarok! – ordít emberünk, és az összeesküvéselméletek ezt az igényt szépen kiszolgálják. Például az imént említett személytelen folyamatok gyönyörűen felfűzhetők mondjuk Soros György személyére, és máris megvan A Gonosz, Aki A Szálakat Mozgatja, És Akit Utálni Lehet.

És egyben megvan az első fontos szál az összeesküvés-elméleti gubanc felfejtéséhez. Olyan világban szeretnénk élni, amely egyszerű és átlátható, ahol rend és igazság van és nem történnek rossz dolgok; de ha mégis, akkor a felelősöket fel lehet találni, meg lehet büntetni és ezzel helyreáll a rend és az igazság. Ezzel szemben olyan világban élünk, amely bonyolult és áttekinthetetlen, folyton rossz dolgok történnek és ráadásul, ami különösen fájdalmas, nincs senki, aki ezért hibáztatni lehetne; tehát nincs se rend, se igazság. Ha már a rossz dolgok ellen nem tudunk semmit sem tenni, akkor az a legkevesebb, hogy megpróbáljuk, legalább szimbolikusan, helyreállítani a rendet és az igazságot. Ezt úgy érhetjük el, ha nem fogadjuk el a világ bonyolultságát és áttekinthetlenségét, hanem némi egyszerűséget viszünk a bonyolultba és ezzel újra átláthatóvá tesszük az áttekinthetlent. Mivel a személytelen folyamatokat nem lehet megérteni társadalomtudományos műveltség nélkül (hisz épp ezért jöttek létre ezek a tudományok), az pedig nincs nekünk, úgy döntünk, hogy ez a fajta bonyolultság nincs is, hanem mindenütt csak a mindennapi életből jól ismert egyszerű érdekkövető cselekvés működik. Így újra lesznek cselekvőink – ott is, ahol valójában nincsenek.

Ezzel persze átlépünk a fantazmagóriák világába. Nyilvánvaló, hogy ha tervszerű és összehangolt emberi cselekvéssel akarjuk magyarázni a történelmi események egy sorozatát, vagy egy-egy fontos eseményt (mint amilyen egy háború vagy egy forradalom), vagy demográfiai, gazdasági vagy társadalmi makrofolyamatokat (mint amilyen mondjuk a magyarság „fogyása“ vagy az erkölcsök romlása), vagy rendszerműködéseket és működési zavarokat (mint amilyen mondjuk a bankok vagy a pártok „uralma“ és a gazdasági és politikai válságok), akkor életnagyságúnál nagyobb figurákra lesz szükségünk. Olyanokra, akik korlátlan hatalommal, rendkívüli előrelátással, kimeríthetetlen anyagi eszközökkel, ellenállhatatlan befolyással és más effélékkel rendelkeznek. Vagyis *mesefigurák*.

Az összeesküvéselméletek a kisembereknek szóló mesék, a modern, nagyra nőtt szervezetek világában magát kiszolgáltatottnak érző, a túlságosan bonyolulttá vált modern világot átlátni képtelen kisember veszélyeztetettség-érzetének sajátos kifejeződései. Rémmesék tehát. Emberek, akik magukat hatalom nélkülinek és izoláltak érzik, életüket pedig céltalannak, olyan világról fantáziálnak, ahol más emberek korlátlan hatalommal rendelkeznek és sikeresen együtt tudnak működni egymással céljaik megvalósítása érdekében. Emberek, akik úgy érzik, hogy olyan veszélyes változások fenyegetik őket, amelyekkel szemben tehetetlenek és amelyek fájdalmas veszteségeket okoznak nekik, olyan világról fantáziálnak, ahol más emberek képesek beavatkozni a nagy folyamatokba és a maguk szándékai és érdekei szerint alakítani azokat. Emberek, akik még a saját életük felett sem rendelkeznek kontrollal, olyan világról fantáziálnak, ahol más emberek az egész világ felett ellenőrzést tudnak gyakorolni.

De ezekben a mesékben legalább vannak cselekvők; ahol pedig cselekvők vannak, ott már vannak felelősök is. Bűnösök, akiket ténylegesen megbüntetni ugyan nem tudunk, de gaz mesterkedéseik leleplezésével legalább szimbolikusán ütnék rajtuk egy nagyot, és ezzel valamennyire mégis helyreáll a rend és az igazság. A világ pedig újra egyszerűvé és átláthatóvá válik. Pokolba a közgazdászokkal és a többi hablatyolóval! Vannak a Rosszak – és vagyunk mi, a Jók. A rossz dolgokat a Rosszak csinálják. Szándékosan, mert nekik épp így lesz jó. És titokban, mert ha gaz mesterkedéseik napvilágra kerülnének, akkor nem folytathatnák azokat. Ilyen egyszerű ez. A bonyolultságból pedig annyi marad, hogy bizony a világ nem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik, mert a felszín alatt sötét titkok rejlenek. Meg még talán annyi, hogy bizony a titkos kapcsolatok szövevénye olykor igen bonyolult lehet. De bármilyen kuszáknak legyenek is a szálak – mondjuk Cion bölcseitől szeptember 11-ig, vagy a szabadkőművesektől Bush-ig (vagy éppen keresztbe) – a magyarázat elve egyszerű: érdekkövető cselekvés.

Formailag az összeesküvés-elméletek *intencionális magyarázatok*: egy embercsoport céltudatos mesterkedéseivel magyaráznak valami rossz történet, folyamatot. A negatív történések mögött céltudatos cselekvőket látnak, akik egy közös terv megvalósításán dolgoznak. Ezzel kielégítik az olvasó vagy hallgató *tudásvágyát*: azt a tisztán intellektuális igényét, hogy tudni akarja, mi az igazság, tudni akarja, hogy mi történt és miért.

Tartalmilag viszont ez a fajta magyarázat *egy csoport bevádolása*. Azzal, hogy egy csoport titkos tevékenységére vezetnek vissza a negatív történéseket, egyben bűnösnek is nyilvánítják ezt a csoportot. Ezzel az olvasó vagy hallgató *igazságérzetére* apellálnak: felkeltik vagy kielégítik a *bosszúvágyát*, azt az *erkölcsi igényét*, amely elvárja, hogy a felelősöket, a bűnösöket nyilvánosan megnevezzék és e leleplezéssel legalább szimbolikusán megbüntessék.

Kideríteni az igazságot és igazságot szolgáltatni: akárcsak a detektívregényben, ez a két funkció az összeesküvés-elméletekben is egymást feltételezi. Csak a bűnösök leleplezésével lehet feltárni az igazságot, vagyis intellektuálisan elfogadható magyarázatot adni a történésekre, másrészt csak egy intellektuálisan elfogadható magyarázattal lehet a bűnösöket bűnösökként leleplezni, vagyis erkölcsileg elmarasztalni. De a detektívregény esetében adottnak vehető, hogy csakugyan bűncselekmény történt és hogy azt valakinek el kellett követnie. Ott ez definíciószerűen igaz: ez a kiinduló helyzet. Másként van az összeesküvés-elméleteknél, ahol ez csak feltételezés, amely igazolásra szorulna. És a probléma az, hogy a legtöbb esetben nem sikerül meggyőzően igazolni. A személytelen folyamatok esetében eleve kudarcra ítélt a vállalkozás, a többi esetben meg, ahol nem lehet eleve kizárni az összeesküvés lehetőségét, más okok miatt, de többnyire szintén gyenge marad a bizonyítás. (Például míg a detektívregények bizonyítási eljárása többnyire „hözza” a klasszikus kriminológiai hármast – motívum, képesség, alkalom – addig az

összeesküvéselméletek általában beérik a motívum felmutatásával és sokszor ezt is elintézettnak vélik már a *cui bono?* kérdés felvetésével és sietős megválaszolásával.) Ám az igazán érdekes az, hogy ez mégsem probléma: az összeesküvés-elméletek fogyasztóit nem igazán zavarja a bizonyítások gyengesége.

Az összeesküvés-elméletek népszerűsége tehát nem ugyanabból a forrásból táplálkozik, mint a detektívregényeké. Azok intellektuális kíváncsiságunkat elégítik ki a logikus és gyakran szellemes bizonyítási eljárással, az összeesküvés-elméletek esetében viszont a bizonyítás többnyire igen gyenge, és igazából csak azok számára lehet meggyőző, akik valamiért amúgy is nagyon *szeretnék* azt hinni, hogy világunkat összeesküvés mozgatja. A kérdés tehát az, hogy miért akarja olyan sok ember ezt hinni? *Milyen emberek* vevők az összeesküvéselméletekre, mi az a gondolkodásukban, ami másoknál fogékonyabbá teszi őket? Ez lenne a pszichológiai kérdés. Ez se érdektelen, de az igazán érdekes a szociológiai kérdés: *milyen az a világ*, amely nagy tömegben termel ilyen fogékonyságokat? Másként: milyen világ az, ahol nagyon sok ember számára nem szorul igazán bizonyításra, hanem úgyszólván magától értetődő, hogy a rossz dolgokat szándékosan idézik elő nagy hatalmú, a háttérben megbúvó, titkosan működő kis csoportok?

Olyan, ahol a valóság csak megtévesztő látszat, amely mögött egy másik, titkos, rejtett valóság lappang; olyan világ, amelyben semmi sem az, aminek látszik vagy aminek mondják. Ezzel pedig eljutottunk a másik okhoz: a hivatalos magyarázatokat akkor sem fogadnánk el, ha egyébként semmi baj sem lenne velük, éspedig egyszerűen azért, mert *hivatalos* magyarázatok. A dolog ilyen brutálisan egyszerű: nem hiszünk „*ezeknek*“. Ez a generális ok, és ez látszik abból, hogy a hivatalos magyarázatokat olyankor is elutasítjuk, amikor megnevezik a felelősöket. Az összeesküvéselméletek történetének utolsó nagy hulláma, amely ma is elborít bennünket, éppen egy ilyen esettel indult. A Warren-bizottság szakértői véleményekkel alátámasztott, hosszú, alapos, minden részletre kiterjedő jelentését, amely szerint Kennedy elnököt egy magányos gyilkos ölte meg, egy egész ország – és a fél világ – fogadta hitetlenkedve és csalódással. Általános volt a meggyőződés, hogy a gyilkosság mögött csakis valamilyen összeesküvés állhat, és hogy a hivatalos magyarázat csak humbug, amellyel megpróbálják elterelni a gyanút az összeesküvőkről. Azóta ez számtalan alkalommal megismétlődött, Robert Kennedy és Martin Luther King meggyilkolásától kezdve egészen a legutóbbi, pikáns esetig, amikor is maga az Egyesült Államok kormányzata állt elő egy összeesküvéselmélettel, mely szerint a World Trade Center toronyépületeinek lerombolásért egy Al Qaida nevű titkos nemzetközi szervezet a felelős. Mindegy tehát, hogy megneveznek-e felelősöket vagy sem: nem hisznek nekik semmiképp. Ami persze nem jelenti azt, hogy amikor megneveznek valakit, akkor a másik ok, a felelősök elhallgatása, nem játszik szerepet. Épp ellenkezőleg. Voltaképpen *mindig* ez az ok: hogy akár adnak meg neveket, akár nem, valójában soha nem nevezik meg az *igazi* felelősöket.

Legalábbis így vélik sokan. De honnan tudják, hogy a megnevezett felelősök nem azonosak az „igazi“ felelősökkel? Nos, ez igazán egyszerű. Ha az összeesküvőknek van elég hatalmuk ahhoz, hogy megvalósítsák terveiket, akkor nyilván ahhoz is van, hogy leplezzék tevékenységüket. Ha tehát van összeesküvés, akkor az biztosan nem fog megjelenni a hivatalos magyarázatokban, mert az összeesküvőknek megvannak az eszközeik, hogy ezt megakadályozzák. Így aztán az igazi hívők számára az a tény, hogy a hivatalos magyarázatokban szinte soha nincs szó összeesküvésről, sőt, inkább kigúnyolják az ilyen „képzeldéseket“, már önmagában is világos bizonyíték arra, hogy igenis vannak összeesküvés.

Itt tehát egy mély *bizalmi válság* van, amelynek az összeesküvéselméletek egyszerre termékei és gerjesztői is. A politikai *establishment* – és ebbe beletartozik például a hivatalos újságírás és történetírás is – elvesztette az emberek bizalmát. (Persze nem csak a politikai: ugyanígy nem bíznak a hivatalos orvostudományban vagy egyházi tanításokban sem. Ott is alternatív gyógyulási megüdvözülési lehetőségeket keresnek, és persze ott is jórészt amatőröknél megkuruzslóknál találják meg ezeket. Bár lehet, hogy ez már csak a politikai *establishment* bizalomvesztésének távolabbi következménye. Vagy az is lehet, hogy a test és a lélek üdve is politikai természetű. Akárhogyis, ez itt mellékszál.) A bizalom megcsappanásának vannak kézenfekvő („ezek mindig hazudnak“) és kevésbé kézenfekvő okai; az utóbbiak közül talán az a legfontosabb, hogy a rendszer valóban hazug – még akkor is, amikor igazat mond.

Mert az összeesküvés-elméleteket tekinthetjük félművelt amatőrök szálnalmas próbálkozásainak vagy megzakkant emberek rögeszmés fantáziálásainak, elutasíthatjuk őket azzal, hogy hamisak, komolytalanok, primitívek és sokszor még veszélyesek is – és persze majdnem mindig igazunk is lesz. Amiért mégis

komolyan kell venni őket, az nem az a néhány kivételes eset, amikor valamelyik bizarr összeesküvéselméletéről kiderül, hogy lám, mégiscsak igaz – bár ezek igencsak zavarba ejtő pillanatok. Hanem mert egy bizonyos értelemben, egy mélyebb szinten *mindegyik igaz*. Mert bármilyen groteszkek is néha ezek az elméletek, valami nagyon fontosat mégis megfogalmaznak, és ezt nem olyan nehéz észre venni.

Az összeesküvés-elméletek laikus *hatalomelméletek*; és pedig a rejtett és *illegitim* hatalom elméletei. Azt a gyanút fogalmazzák meg, hogy a társadalmi életet – rejtetten, titokban – olyan csoportok ellenőrzik és irányítják, akik erre az ellenőrzésre és irányításra semmiféle felhatalmazást nem kaptak, tehát ezt a hatalmat egyszerűen kisajátították, bitorolják. Félelmetes társadalmi hatalom halmozódott fel illetéktelen kezekben, ellenőrizetlenül és ellenőrizhetetlenül: ezt üvöltik az összeesküvéselméletek, igaz, kissé artikulatlanul, de elég hangosan és már elég régóta.

A hatalom elbitorlása pedig elvileg két módon történhet:

1. vagy a *legitim* hatalom *illegitim* mesterkedéseiről van szó,
2. vagy pedig már eleve *illegitim* az a hatalom, amelyik mesterkedik. (És akkor mindegy, hogy legitim vagy illegitim eszközökkel él.)

Az elsőre példa lehet az *X akták* és minden olyan elmélet, amelyik azt feltételezi, hogy választott, tehát legitim tisztviselők visszaélnék a nekik juttatott hatalommal és titokban lepaktálnak a földönkívüliekkel vagy más hasonló gonoszságot követnek el az őket hatalomba juttató nép ellen. Vagyis olyasmit csinálnak, amire nincs felhatalmazásuk, ami törvénytelen. Ezek a *liberális*, szabadságfeltő összeesküvéselméletek.

A másodikra példa lehet a *Cion bölcsei* és minden olyan elmélet, amelyik azt feltételezi, hogy egy titokban működő csoport különböző legitim és illegitim eszközökkel megszerzi a társadalom fölötti hatalmat – amely addig hagyományosan (vagy természetből fogva vagy az erkölcsi törvény szerint – ez lényegében ugyanaz) másokat illetett meg és amelynek ők így teljességgel illegitim birtokosai –, hogy a hagyományos (természetes stb.) értékeket és az őket védő intézményeket és csoportokat felszámolva, a maga igényei szerint alakítsa át a társadalmat. Vagyis olyasmit csinálnak, ami, bár talán törvényes, mégis ellenkezik a hagyományokkal (vagy a természet rendjével vagy az emberi erkölccsel). Ezek a *konzervatív*, hagyományföltő összeesküvéselméletek.

És vannak persze hibridek is: pl. az amerikai ZOG (Zionist Occupation Government) elméletek szerint az USA kormánya a nemzetközi zsidó összeesküvők kezében van, vagy éppen arra készül, hogy az ő kezükre játssza át Amerikát.

Ez persze nyilvánvalóan képtelenség, és a legtöbb összeesküvés-elmélet hasonló képtelenségeket állít, de a *félelem* a képtelenségek mögött nagyonis valóságos, és a *folyamatok*, amelyek ezt a félelmet táplálják, ugyancsak.

Röviden arról van szó, hogy a kapitalizmus eredetileg olyan rendszerként lett elképzelve, amelyben *senkinek sincs hatalma mások felett* – és elvileg nem is lehet. Mert nem egyes személyek vagy csoportok, hanem személytelen törvények uralkodnak. A személyes függőségi viszonyok, amelyek a korábbi társadalmakban áthatották az élet minden szféráját, a kapitalizmusban eltűnnek, a társadalmi élet alapvetően uralommentessé válik. Döntően azért, mert a gazdaságban már nincs szükség erőszakra a többlet elvonásához: a bér munkával fölöslegessé válik a gazdaságon kívüli kényszer. A piac körül szerveződő társadalom így erőszakmentessé, uralommentessé válhat. De a mi szempontunkból nem ez a fontos, hanem hogy az egyes piaci szereplőknek nincs lehetőségük a piac befolyásolására: Adam Smith híres „láthatatlan keze” gondoskodik arról, hogy senki se nőhessen túl nagyra, hogy ne alakulhassanak ki kirívó egyenlőtlenések és így hatalmi különbségek. Ha mindnyájan egyformán kicsik vagyunk, akkor senkinek sincs lehetősége arra, hogy az árakat az érdekeinek megfelelően befolyásolja, pláne diktálja, a konkurencia pedig lehetetlenné teszi a monopolhelyzetek kialakulását: mihelyt valaki túl nagyra nőne, a versenytársak mindjárt megakadályozzák azt. Hatalomra csak azért van szükség, hogy a „természet rendje”, azaz a piac zavartalan működése biztosított legyen. Választott tisztviselők öröködnék efölött (a nekik alárendelt, önálló hatalommal *nem* rendelkező hivatalnokok segítségével), őket pedig más választott tisztviselők: a parlamenti és önkormányzati képviselők ellenőrzik – és persze az egész masinéria

működése a nyilvánosság előtt zajlik. De itt is a törvény uralkodik, nem pedig egyes személyek vagy csoportok. Igaz, ezt a törvényt – szemben a piaccal – emberek alkotják. Ám ennek nincs igazán jelentősége, mert a piaci mechanizmushoz hasonlóan a törvényhozási masinéria is befolyásolhatatlan az egyes személyek vagy csoportok számára. Ezért a piaci modell szerint képzelik el a politikai nyilvánosság és a törvényhozás működését is. Ahogy a piaci verseny felfogható az áruk vitájaként és a vásárlók szavazásaként, úgy a közéleti-parlamentari vita és szavazás is felfogható piaci versenyként. Akárcsak a piacon az áruknak, a vélemények piacán a gondolatoknak kell szabad versenyben helyt állniuk magukért – a sajtóban, a választásokon és a törvényhozásban is. Ahogy a piacon is a jobb áru mintegy magától „meggyőzi” a vásárlókat és teret hódít magának, mert a vásárlók rá „szavaznak” és nem a konkurens árura, úgy a racionális vitában is szinte természetes úton, a kényszerítő belátás erejével győz a jobbik érv és „vásárol” szavazókat magának. Másfelől pedig, ahogy a gazdaságban is számtalan egyéni szavazat összegződik a piac személytelen döntésében, ugyanúgy a politikában is kioltják egymást a versengő egyéni érdekek és egy semleges közakarathoz összegződnek, amelyet aztán a szintén semleges közhatalom érvényesít mindenkivel szemben egyformán. A személytelen törvények valójában személytelen mechanizmusok, automatizmusok, itt is, ott is: ezek biztosítják, hogy ne alakulhassanak ki túl nagy egyenlőtlenségek, hogy senkinek se lehessen hatalma mások felett. Ami kevés hatalom mégis akad, az nem egyéneké vagy csoportoké, hanem közhatalom, és annak működése is szigorúan ellenőrzött és korlátozott.

Összefoglalva tehát: magánkézből nem összpontosulhat túl nagy hatalom, a közhatalom pedig csakis az előírt célokra használható. Nos, ez az, ami az összeesküvéselméletek szerint nem áll fenn, és ebben teljesen igazuk van. Bizonyos jelek már korábban is aggodalomra adtak okot, de a XIX. század második felének fejlődése már egyértelműen felszámolta azokat a viszonyokat, amelyekre ez a szép elképzelés épült.

Először is a gazdaságban, amely a *par excellence* uralommentes szféra lett volna, a *tőkefelhalmozás* igen korán nagy szervezeteket hozott létre, és hasonló hatalmi koncentrációk jöttek létre a vélemények piacán is: médiabirodalmak, nagy pártok, állami és államok fölötti szervezetek. A gazdaságban, a médiában és a politikában is kialakultak a nagy monopóliumok: mindenhol néhány nagy játékos kezébe került az irányítás. És a nagy monopóliumok már igenis képesek a piacok befolyásolására. Tehát valóban óriási hatalom került magánkezekbe (és „közkezekbe” is) és valóban elképzelhetővé vált, hogy ezek a kezek megpróbálhassák felülről manipulálni az alulról már amúgy is ellenőrizhetetlenné vált rendszereket, folyamatokat.

Másodszor a nagy szervezetek kiépülése mindenhol a *bürokrácia* elburjánzásával járt együtt, ami egyfelől persze jó, mert a bürokrácia a szaktudás uralmát jelenti, másfelől viszont a tudás, mint tudjuk, szintén hatalom, és ráadásul ez a hatalom nem is kontrollálható. Nem kontrollálható, mert egyrészt már nem váltszott és leváltható képviselők kezében van, másrészt pedig éppen szakszerűsége miatt. A szakértői kultúrák által vitt ügyek (legyen szó egy vakbélműtétről, tőzsdéi ügyletekről, egy városnegyed rekonstrukciójáról vagy egy háború megvívásáról) legjobb esetben is átláthatatlanok a megfelelő szaktudás nélkül és ezért, még ha nem is titkosak, mindenképpen *titkosatosak* a laikusok számára. És ezen nem segít még a legteljesebb nyilvánosság sem. Mert minél szakszerűbb akar lenni a tájékoztatás, annál kevésbé lesz érthető, és fordítva: ha meg népszerű akar lenni, akkor felületes lesz és elégtelen. De a nyilvánosság amúgy is többnyire ki van zárva vagy csak látszat-nyilvánosság. Rosszabb esetben ugyanis – és ez az alapeset, mert ez a leggyakoribb – ezek az ügyek részben vagy egészben ténylegesen *titkosak* is. Államtitok, katonai titok, üzleti titok, gyártási titok, banktitok, titkos jelentések, titkos kutatások, titkos záradékok, zártkörű tanácskozások, zárt anyagok, bizalmas információk, exkluzív klubok, informális találkozók, nem-hivatalos tárgyalások, nem-nyilvános megállapodások – a modern üzleti és politikai élet alapjára olyan konspiratív, mint egy slamposabb titkosszolgálat vagy egy pedánsabb maffia.

Tehát, miközben egyre nagyobb hatalom koncentrálódik egyre kevesebb kézben, a hatalom gyakorlása ugyanakkor átláthatatlanná és ellenőrizhetetlenné válik, és nem csak a magánszférában, hanem a közszférában is. Vegyük ehhez még hozzá, hogy a bürokráciáknak természetes módon mindig megvannak a maguk *különérdekei* is, és máris előttünk áll a félelmetes valóság: a társadalmat a nyilvánosság teljes vagy részleges kizárásával működő, jól szervezett, nagy hatalommal rendelkező csoportok irányítják, amelyek rutinszerűen használnak konspiratív módszereket, erős különérdekeik vannak és hatalmukat nem a választópolgároktól nyerték. És ez nem valami paranoid fantázia rémlátomása, hanem a nagytőke és a nagypolitika világának szimpla, mindennapi üzletmenete.

A folyamatok tehát valóságosak, a félelem megalapozott, a gyanakvás pedig, hogy a világot összeesküvések irányítják, legalábbis érthető. Aztán hogy hogyan és miért lesz ebből összeesküvéselmélet, nem pedig rendszerkritika, az már egy másik kérdés, amibe itt már nem tudok belemenni. De valószínűleg összefügg azzal, hogy minden látszólagos szembenállás ellenére valamilyen szinten az összeesküvéselméletek is elfogadják a hivatalos ideológiát, amely szerint a gazdaságban változatlanul a piac és a szabad verseny törvényei vannak érvényben, a politikában fénykorát éli a demokratikus népképviselő, a média pedig elfogulatlanul és tárgyyszerűen tájékoztat mindenről. Elfogadják legalább abban az értelemben, hogy jó lenne, ha így lenne, és így is lenne egyébként, mert ez a dolgok rendje, csak hát sajnos rossz emberek folyton belekavarnak. *Vagyis a rendszer jó, csak a rosszakat kéne kiiktatni valahogy.* Ez gyermeketeg. Nem látják, hogy épp a rendszer személytelen folyamatai termelik ki a nem választások révén megszerzett hatalmi pozíciókat, a monopolhelyzeteket, a különérdekek uralmát és a többit. A hivatalos magyarázatoknak így aztán igazuk van, amikor csúfot üznek az összeesküvéselméletekből, mondván, hogy nincs itt szó semmiféle illetéktelen beavatkozásról, manipulációról, a piac és a választók akarata érvényesül mindenben. Így is van. És ez mégis hazugság, mert azt a látszatot kelti, mintha semmi sem változott volna a klasszikus, szabadversenyos kapitalizmus inaugurálása óta, holott minden a visszájára fordult. Igen, a piac és a választók akarata érvényesül – de vannak nagy játékosok, akik manipulálni tudják ezt az akaratot és érvényesíteni tudják érdekeiket. Ezt a hazugságot érzékelik az összeesküvéselméletek, de mivel nem látják át a rendszer valódi működését, az ideológia és a valóság ellentétét csak a „Jó Rendszer – Rossz Összeesküvők“ ellentétéként tudják leképezni.